

B. Virághalmy Lea

Virághalmi Ferenc (1826-1875)

(In: Arrabona 35/1-2, Győr, 1996, pp.261-276 – ISSN 0571-1304)

B. Virághalmy Lea:

Virághalmi Ferenc (1826-1875) *

1., Virághalmi Ferenc 48-as százados /1826-1875/

Virághalmi Ferenc "neve már-már feledésbe merül. Egyik-másik győri házban akad még egy-egy elsárgult, elrongyolt lapú, teljesen szétolvasott példány az ő regényéből. Ugyan ki volt ez a Virághalmi Ferenc? ... Lelkes és buzgó győri polgár volt, aki kedves városának hősi múltjából színes és eleven képeket támasztott fel, hogy azokat rávetítse az utódok lelki vásznára mulattatás végett és követendő példák gyanánt. Híven sáfárkodott a reábizott talentumokkal: a mesészővő fantázia és a szelíd humor tehetőségével¹ - emlékezik Lám Frigyes Virághalmi Ferencről írott rövid monográfiájában. A kérdésre 1977 márciusában a Vigilia hasábjain Nádasdy Lajos is válaszolt: "ha megvallatjuk a síremlék szűkszavú felirata mögött felsejlő adatokat, elibénk áll, mintha poraiból elevenedne meg, egy hazáját szerető, magyar népének jobb jövőjéért fey-

* Ez a tanulmány rövid vázlata B. Virághalmy Lea: A Cserepár naplója /Historioszociológiai áttekintés a XIX. század Magyarországról. Szentendre, 1994. 259 p./ c. munkájának, melyhez a kutatást az MHB Magyar Tudományért Alapítványa támogatta.

verrel és tollal küzdő 48-as farradalmár szabadságharcos, a bujdosó honvédszázados, a nevelő pedagógus, a közéleti ember, az író és költő".² Üköpámról a családi hagyomány megőrzött néhány anekdotát, azonban kéziratai, levelezése, pótolhatatlan naplója 1945-ben elégett. Így Lám Frigyes és Nádasdy Lajos tanulmányai nyomán megkezdett kutatásaimat kizárólag könyv- és kézirattárakban, levéltárakban folytathattam.

A nevét 1851-ben önkényesen magyarosító Virághalmi Ferenc a Bodeni tó partjáról 1686-ban Budára vezényelt császári katonának, Blumentrittnek volt leszármazottja. A család Magyarországra szakadt, a bencés hagyományt tőretlenül őrző ága a XVIII. század elején Komáromban telepedett le. Virághalmi édesapját szülei szerzetesnek szánták, de a felvilágosult, racionalista Blumentritt Paulin testvér örök fogadalma előtt kilépett a bencés rendből, s szülővárosában, Rév-Komáromban a belső magisztrátusban vállalt expeditori hivatalt. A győri származású, mélyen vallásos német Elisabetha Graff-fal kötött házasságából három gyermek született: a pár hónapos korában meghalt Maria Christina 1823-ban, a leendő író, Franz Xaver 1826 szeptember 5-én,³ valamint Karl Andreas 1829 november 30-án. A családapá 1830-ban bekövetkezett halála súlyos anyagi helyzetbe juttatta a fiatal anyát, ki rövidesen a közelgő kolerajárvány elől Győrbe menekült, hol "veres borral óvta gyógyította egészséges gyermekeit, s nyakokba akasztotta az általános mentő szert - zacskóba varrt kármfort; meg is óvta kedveseit a rémidő alatt, a háznál nem esett baj."⁴ De a nélkülöző család segítségre szorult: a régi jó barát, Kocsis József fésűmester karolta fel őket. Ő tanította magyarra az érdeklődő kis Franzit, ő mesélt neki régi harcokról, rejtett alagutakról. A kisfiú élénk képzelete a német rablóromantika borzalmaival népesítette be a Várbástyát, a kármelita bástyát, sőt, ahogy egy későbbi regényében írta: "Kinek pillanata Győr városának még csak húsz év előtti múltjába is vissza tud hatni, emlékezni fog azon házikóra, mely közvetlenül az akkori kármelita bástya falához volt épülve s melynek a torony utczára néző arcfalán agg szállító lombjainak árnyékában két sötét ablak tátongott örök sziparkákat szórva, mint Aethna s Vezuv üregei... Történetünk korában... Aczél János uram kovácsoló ugyanezen házban, - melynek falán az 1680-ki esztendő még magam is láttam gyerekkoromban színes kavicsal ékesen kirakva - a fegyverek minden rangú neveit."⁵

Levéltári adatok alapján a jó képességű kis Franz Blumentritt a három elemi osztály elvégzése után Prágába került rokonaihoz, ahol megismerkedett Ferdinánd Blumentritt másodunokatestvérével, s annak nagynénjével, a világjáró spanyol hölgygel, Dolores de Alcazarral. Itt, Prágában kezdte el alsó gimnáziumi osztályait is, ahonnan a három grammatikai év után árszági ösztöndíjjal felvették a komáromi bencés gimnáziumba. Ez igen nagy szó volt, mert itt "a Tanuló Ifjúság ally szoros fenyíték és ally gondviselés alatt tartatik, hogy arrul... semmi vétkes kihágást ... hallani sem lehetett".⁶ A 14 éves Franz azonban az iskolai szigor elől a szabadabb szellemű, szintén Fenix Farkas által igazgatott győri bencés gimnáziumba vágyott. Kérése teljesült, s az eminens fiú 1841-ben az utolsó, teljesen latin nyelvű poetikai osztállyal szeretett városában fejezhette be középiszkolai tanulmányait. Ebben a gimnáziumban az akkori jegyzőkönyvek szerint az fjak a szabályzatot nem tartják be, "Pinnyédre járnak, mulatnak s onnan többen "cum cigarris et faicis" jönnek be a városba... Nagyon nyugtalanok... az előadások, sőt az stenitiszteletek alatt is. Gyakori a dohányzás, kártyázás. Hanyagok a tanulásban, az stenitiszteletre való járásban... Folyton érintkeznek a felnőttekkel, az akadémikusokkal az iskolában is, az életben is."⁷ A gimnázium befejezése után a tehetséges Franz váloszút elé került, s mint anyai családban akkor, édesanyja "komolyabban, mint valaha, figyelmeztette: hogy az életpályaválasztás ideje elérkezett. Életpályára, mondák szerettei, kényszeríteni nem akarunk, de mindinkább súlyosodó anyagi viszonyaink közt, nagy megnyugvásunkra szolgálna, ha jövődét a papi pályán biztosítva látnák."⁸

Franz 1842 augusztusában öltözött be Ferdinánd néven a piarista rendbe Kecskeméten. Két év eltelté után már novíciuséveiben előbb Kecskeméten, majd Besztercén kezdett tanítani hitoktatóként az elemi s a nyelvtani első gimnáziumi osztályban. Még kecskeméti évei alatt találkozott a kamarai református gimnázium párhuzamos osztályából jól ismert Jókai Mórral, s ha nem is barátság, de rokonszenv alakult ki köztük. Így ismerkedett meg a fiatal piarista a színész Petőfivel is, kiről ekkor festett Jókai portrét. A kecskeméti értelmiségi kör kedves színtáncja lehetett a magas, mindig vidám Ferdinánd tréfás verseivel, kisebb darabjaival, melyeket Tiprai néven írogatott. Ezek az első művei mára elvesztek, akkor viszont egyházi berkekben ismertek lehettek, mivel jóval később, 1862-ben Lonkay Antal lapjában, az Idők Tanújában Jacicza Lajos bencés tanár utalt rájuk.

1846 szeptemberében Blumentrittet a piaristák Kolozsvárra küldték, hogy ott az akadémiai liceumban kezdje meg a még latin nyelvű bölcséleti tanulmányait. Már ki volt tűzve Ferdinánd pappá szentelésének időpontja, mikor 1848. március 20-án (mivel Kolozsvárt "a" vasárnapi posta nem hozott testvérhoni lapokat)...a' honfias elszántság 's tettekre buzdulás szelleme lengette bé egész városunkat".⁹

"Nyugat felől testvérünk ajkiról
A' nemzetegység szent igéje szól
Ki nyugszik még?! ki vesztegel?
Most vagy soha! Dörögjön fel
E' szó:
A' két magyar hozásban
Legyen szabadság, legyen unio!!" ¹⁰

Ez a nap mély hatással volt a huszankét éves Ferdinándra. Kedvelt piarista akadémiai természettan tanárát, Suhajda Sándort is magával ragadták az események. Miután maga a szerveződő katonai akadémia tüzérsztyálynak fizikai tanszékére benyújtotta pályázatát, lelkesítve toborzott a haza védelmére tanítványai között. Így Ferdinánd is - "minthogy a kor szelleme tölem azt igényelte"¹¹ - a piarista rendfőnök ígérete, majd a képviselői káptalan határozata értelmében, mely szerint a novíciusokat, kispapokat a harc végeztével a rend újra visszafogadja, augusztus elsején a temesvári városi nemzetárségnél jelentkezett önként tűzérnek, majd szeptembertől ismét szűkebb hazájában a 23. győri honvédsztyálalj szervezésében szolgált segédtsztyként. Bajtársai régi gimnáziumi osztálytársai, öccse és Ráth Károly voltak. A schwechati csata után Görgey hadsereget átszervező parancsa értelmében egy tisztvi vizsga után Blumentritt megkapta a hadnagyi rendfokozatot, s december elsejétől átsorozták az újonnan felállított 39. honvédsztyálaljhoz. Karácsony másnapja a csikorgó hidegben kisebb, Győr város sáncainak védelmét szolgáló előőrsi ütközetekkel telt. Azonban rövidesen Győr elhagyására kényszerültek, majd Pestet is feladva Görgey VII. hadtestének részeként Vácra át Nyitrának tartottak. Január 22-én Kármöcbányától északra, Turcsseknél került sor a 39. honvédsztyálalj első komoly csatájára. De Görgey serege a bányavárosokban aratott győzelem ellenére el volt vágva Debrecentől, így számára az egyetlen és létfontosságú áttörés csak Branyiszko égbe meredő havas ormán keresztül vezethetett. Blumentritt feltehetően ebben a csatában is, de február 26-28. közötti kápolnai ütközetben bizonyosan "különösen jeleskedett"¹², így március 15-én főhadnaggyá léptették elő.

Az áprilisi hatvani, váci, majd nagysallói ütközetek után a 39. honvédsztyálalj a Horváth ezredes féle sztyágló dandárhoz került, hol Blumentritt önálló parancsnokként

a Vág melletti kisebb csatákban harcolt, együttműködve az ellenség hátában gerilla-csapatot szervezett Marsovszky Móriccral és a lengyel légióval. Májusban nyitrai térparancsnok lett, július első hetében pedig századossá léptették elő. A komárom-ácsi csatában Blumentritt századával három sikeres rohamot hajtott végre az ácsi erdőben. "Július 12. és 13-án éjjel történt Görgely seregének visszavonulása Vác felé... Mély csendben vonult a sereg és az egykor büszke vezér, leveretten, sápadtan, könnyű hintóban, egyetlen segédtsízt társaságában követé seregét."¹³

Vác, Hernád-Némedi, Új-Arad s végül Világos volt az utolsó állomás. "Miért porba tiporva a zászlók, melyeknek minden egyes elrongyolt faszlánya a dicsőség diadal sugára csillámlott? Miért jár gyalog, búsan, leeresztett fível az egykor délceg lovas? ...Miért a koldus tarisznya a döntő szuronyú honvéd nyakában s fegyvere helyett kezében a görcsös vándorbot? Talán azért, hogy az ebeket elverhesse magától, kik őt rongyosságáért üldözöbe veszik!

... Hát a ti ágyúitok, a ti játékszereitek hova lettek vidám fiúk, kik azon mezőre jártatok játszadoxni, melyen a dicsőség virágait: a halál aratja! ... És ti tábornokok, babérokoszorúitokat ki cserélte fel a hódér undok kötelével?!... Hah! Látom, látom már! ... A szabad nyílt léptekkel haladó hősök lábaira reá tekerőzött az ármány útlatos kígyója s gáncsot vetve elejtette őket. Amott a szabadság vértanúinak bús lelkeit látom égfelé szállani, bús szellemujjaik egy sötét arcú férfiút fenyegetnek, kinek homlokán letörölhetetlen lángbetűkkel áll írva e szó; áruló!"¹⁴ - írta naplójába¹⁵ az orosz fogságból megszökött Blumentritt a Somló-hegy egyik borospincéjében bújkálva. Két hónap után felfedezték őt, s büntetése, mint megannyi más honvédtisztnek, az osztrák hadseregbe rangjafosztott "cserepárként"¹⁶ való "bellebbezés" volt. "Találkoztam bajtársokkal, kik nevetve mesélték el... cserepárkodásuk fanyar napjait; pedig én voltam ama tanúk egyike, ki láttam szemökben a könnyűt, ajkaiikon a düh halvány ríngásait, midőn a szabadság rugékony szárnyain szállongó lélekre bilincset vert az önkény; midőn megfinánczolták a gondolatot, s a szent harc rongyaiban is büszke ifjú hősre reá vonták a kényszer öltönyt... Nincs undarítóbb valami, mint ama fehér kényyszeröltönyök belül rút izzadságtól szennyes, kívülről agyonkrétázott halmazát látni."¹⁷

Blumentritt 1849 karácsonyának vigiliáján az 56. cs. kir. serezedbe besorozott honvédtársaival haltra fáradtan érkezett meg a Pó melletti Piacenza városába, és ott a Santa Afra kolostor málladozó falai között töltötte a karácsonyt. Néhány hét múlva az ezred Milánóba indult, hol Blumentritt kedves "Huszár-legendá"-ja született.

*...

A majlandi téren künn a halbak előtt,
Midőn az óra már éjfélét rég elűtött -
Három huszár ember - ordináncz képében -
Üldögélt a teljes képű hold fényében;

...

Nézték, bámulták a roppant szentegyházat,
Megalvastak rajta tornyot már, vagy százat;
És úgy vélekedtek: - a másik oldalán:
Még az innensőknél is több lehet talán..."¹⁸

1850 december elején Bresciába vezényelték őket, hol Blumentritt a térképészeti és építészeti hivatalba került, melyet a 24 éves fiatalember egy cseppet sem bánt, "a palotával szemben ugyanis... koronként megjelent egy angyali szépségű arc, melynek szemei a sötétzöld levélárnyak közül, mint ég csillagai fénylettek elő, míg a gyönyörű ajkák a feslenni indult rózsabimbót üde pírjuk s metszetükkel megszegyenítették... Elgon-

dalkodtam a felett, vajjon hogy lehetne e kis szomszédnővel tudatni, hogy mi tulajdonképpen nem vagyunk közönséges cserepárok... A nyílvezzőre csavarám a levelet s átöltöttem azt az átelleni ablakba. A vessző egy óriási Cactus tuskéi között akadt meg... Mintegy két órával később... a nyílvezző eltűnt a Cactus derekáról, s az okozott seb helyére alig észrevehető, finom háromszínű szalag volt kötve.¹⁹ 1851 őszén századparancsnokuk tudatta Blumentrittrel és volt honvédtársaival, hogy "ha honlétök szüleit, vagy rokonait részéről kívánaték, szabadságra bocsájtatnak s legfeljebb háború esetére vonatnak be"²⁰. Blumentritt - azaz a piarista rendi káptalan ígérete értelmében változatlanul Ferdinánd testvér - hozatértekor rögtön jelentkezett rendfőnökénél, Tamásy Józsefnél, ki elutasította, mivel Scitovszky János hercegrímás javaslatára (mellyel Sussich György győri kanonok a rend eltörlésére vonatkozó ajánlatát akadályozta meg) Bach 1850. január 21-én kelt határozatában megtiltotta új piarista novíciusok felvételét a honvédek állt fogadalmas kispapok visszafogadásával egyetemben. Édesanyjához Ferdinánd az állandó rendőrségi zaklatás miatt nem mehetett, öccse, Károly pedig még 1849-ben Bajorországba menekült.

Új életet kellett Blumentrittnek kezdenie. Egy eldugott kis bakonyi faluban, a szintén Itáliába cserepárként besorozott fiatal Szabadhegy Sándor nagybátyjánál, Szabadhegyi Antalnál talált otthonra. A család barátjaként tizenkét éven keresztül élt az igen szegény kis jobbógyfaluban, Nagydémen, hol vendéglátójának nagyobb, néhány száz holdas birtoka volt, valamint szép kúriája. A volt gimnáziumi tanár Blumentritt rokonszenvét rögtön megnyerte a két kis Szabadhegy unokatestvér, László és Kálmán, kiknek nevelését rövidesen a család órá bízta. Blumentritt növendékei előtt többször is kifejtette: "ha a művészetet és a sportot körünkől száműznék, mik lennének egyebek, mint üzletünk evezőpadjához lánczolt gályarabok"²¹. Így gyakran barangoltak együtt, a környező helységeket, erdőket, madarakat, virágokat szemlélve. Kedvenc útvonaluk a szomszédos Hathalom pusztán vezetett keresztül, melynek régi birtokosa, az addigra már kihalt család, a "Hathalmi" ihlette meg Blumentrittet a végleges, de önkényes névmagyarosításra, a Virághalmira.²²

Első megjelent írásait a Vasárnapi Újság már ezen a néven közölte, s az Üstökös szerkesztőségébe beküldött kedves karcolataira felfigyelt Jókai Mór is ezen a néven mutatta be régi ismerősét a magyar lapoknak. Az 1857-ben megindult Győri Közlöny, melynek munkatársai Thaly Kálmán, Xántus János, Kovács Pál, Rómer Flóris, Ráth Károly, Csávolszky Lajos és még sok ismert győri és fővárosi értelmiségi volt - rögtön lelkes hívőre talált Virághalmiban. A lapban nemcsak szépirodalmi, hanem ismeretterjesztő természettudományos cikkei is megjelentek. Több, mint valószínű, hogy Virághalmi tudósított először a magyarországi sajtóban az újonnan felfedezett ércről, a "timanyról" - azaz az alumíniumról. "A legbámulandóbb e tárgyakon a szerfeletti könnyűség. Csodáson lepetik meg az ember, midőn valamelyiket felemelve a várt ércsúly helyett csaknem papírkönnyűnek találja azt. Az alumínium fajsúlya négyszer kisebb az ezüsténél... Vegytani vizsgálatánál az ércnek mindennek előtt annak a közönséges hővmérsékletű légbeni változatlansága tűnik fel; az alumínium igen nehezen élenyül, azaz rozsdásodik."²³

De nemcsak kisebb tanulmányokra, hanem regényre is vállalkozott a Bakony csöndjében Virághalmi. Az 1859-es év ebből a szempontból igen gazdag volt; két regénye is megjelent nyomtatásban. Az első "A fegyverkovács", mely "nyomatott Győrött, Sauervein Géza bötűivel 8 r. 193 l. Ára 1 ft új pénzben. Ezen regény hőse Aczél János, böcsületes kovácsmester... nemes családból származott ugyan, de mint kovács, lovas-katonának csapván föl, Endrefi Andor dandárnok által hadnagyi rangra emeltetett. Ezen két férfiú s ivadékaik sors története képezi a regény meséjét. Compositiója s

előadása nem gyakorlatlan tehetségre mutat, túlhalmozott s gyermekies hasonlatosságai azonban fiatal próbálkozást gyaníthatnak. Ha fiatal: ennyi gondosság s öntájközös mellett, az mondjuk: *Macte puer!* - ha álcázott vén róka: *hadd abba!* Egyébiránt a mű, hasonnemű irodalmi termékeink közt, megüti a közepszerűség mértékét²⁴ - ismertette a Budapesti Hírlap. A regény nagy sikert aratott, s Csabai Pál színtársulata - melynek ekkor egyik gyermekszínésze a kilenc éves Kölesi (Reindl) Lujza, a későbbi Blaháné volt - 1859. március 16-án Győrben, majd március 25-én Pápán is előadta. Mindkét előadás sajnos megbukott, mivel "a hiányos társaság szerep-nemtudásában sínylődött".²⁵

Virághalminak ez nem esett jól, de a könyv sikerén felbuzdulva, újabb regény kiadásához készülődött. A "Szabó Kálmán Úrnak, mint a hazai irodalom buzgó pártolójának"²⁶ ajánlott *Törökvilág* Győrben c. kétkötetes mű szintén nagy siker lett. A kor ízlésének kiválóan megfelelt ez a megdöbbentő véletleneket, végzetes szenvedélyeket titkos alogutakkal átszővő, a háremélet borzalmaival is feltáró romantikus rémregény. "Egyes családoknak, sokszor a legnagyobb elhagyattságban sínló levéltáraiban... elfeledett okmányokból sikerült saját kutatásuk, de főleg Ráth Károly jeles és ismert régiségbúvár barátom szívességéből Győr és vidékéről oly adatokat gyűjtenem, mik az olvasó közönség egy része előtt legalább - még ismeretlenek lesznek, s mikből egy egész alakitottam jelen regényemet."²⁷ - írta az előszóban. Pálffy és Schwarzenberg emléke, az érckakas legendája a nyugalomra kényszerített dunántúli vidékeken a szabadság mítoszt búvápatakként hordozta. Nem csoda hát, hogy Hidassi Elek színtársulata még abban az évben, karácsony után műsorra tűzte az ötfelvonásos drámává átdolgozott regényt.

1860 telén Virághalmi és volt 48-as honvédtársai életében új korszak nyílt, mely a győri bencés templomban Deáky Gellért őrnagyért mondott gyászistentisztelettel kezdődött. A Rómer Flóris által celebrált misén a volt bajtársak közül mintegy ötvenen díszöltönyben s karddal jelentek meg. "A bánat sűrű fellegét, mit a bajtársuk elhunyt fölötti keserű fájdalom vont arcaikra, egy szebb jövőérti nemes lelkesültség hajnalpírja látszott ritkítani, mely később... a templom főbejárása előtt a szót három első versszakának elzengésében tört ki, mely annyival magasztosabb volt, mert azt az ezerekre menő közönség is együtt zengé velük."²⁸

Az első kis szikra hamar lángra gyúlt, s a honvédek, kik Győrött "Schleiffelder úrnak Kis Pipához címzett sörházát Honvéd-tanyának nevezték el"²⁹ a szilveszter éjt ott együtt töltvén "elhatározták az 1848/49-iki honvédelmi harcokban, Győr és vidékén elvezett társaik dicsőítésére emléket állítani"³⁰.

A terv 1861-ben megvalósult: a pápai, csornai és ménfői megemlékezések, hol "Virághalmi Ferencz ismert regényírónk... rövid, de velőt rázó szavakban feltünteté az ármányt, az árulást, mely bennünket megdöntött s melynek következtében ezer meg ezeren híjába vérzetek"³¹, majd a győri honvédliget kialakítása mind-mind a Honvéd-tanya szülőtte volt, ugyanúgy, mint a honvédségélyező egyesület. "E bizottmány tagjaiul gr. Zichy Ottó honvédezredes elnöklete mellett a következő honvédek választottak: Virághalmi Ferencz, dr. Rómer Flóris, Ráth Károly..."³²

Az általuk szervezett lelkes hangversenyeknek, táncmulatságoknak s a hazafias "szavai akadémiának" a helytartótanács 1861 októberében minden magyarországi városhoz küldött leirata vetett véget. Ennek értelmében a honvédegyleteket (maguktól?) feloszlatták, s vagyonukat a megyének ajánla(tta)tták fel.

Virághalmi keserű kiábrándultságát a "Király Védencei" című kétkötetes regényébe öntötte. A Könyves Kálmán korában játszódó mű egyesekből mély megdöbbenést, míg másokból - különösen az ifjú hölgyrajongókból - viharos tetszést váltott ki, nem

gyengécske cselekményével, hanem a mögötte rejlő mandanivalóval. "Magyarhonnak oly királyra van szüksége, ki... az isteni tiszta tan nyomdokaiban ólálkodó acsmány babonát felvilágosult lelke hatalmával tiporja össze s nem hagyja gyökeret verni népe szívében, melyet nagynak, szabadnak óhajtott látni s nem a szellemi rabszolgaság bilincsei alatt nyögőnek!... E sötétség madarai... - a farizeusok édes testvérei - ..., kiknek a népek vaksága éltető elemök..., mint az undok varangynak a börtönök penészes sötéte; a felvilágosultság pedig a szűrő napsugár, melyet az éjhez szokott szem kiállani nem képes."³³ "Szégyenlem a rút hálátlanságot a király ellenében s undorral tekintek amaz emberekre vissza, kik önérdekük vagy hiúságuk áldozatául vetik a nép ezreinek életét s vagyonát a haza felszabadításának örve alatt."³⁴ "Imádom hozámot ama - atyámtól öröklött - hagyományos imádattal; de e magasztos ihlettségemet tévútra vezették azok, kik nem ismernek Istent, nem erényt... Ifjú éveimhez mérten, elég hosszú tapasztalás tanított meg, miként... a polgár háború csak a gyepő szaggatta szenvedélyek s ritkán a józan szükség szülötte; miként annak legszajásabb szítoái a körülmények változtával, mint engedetlenségükért megkorbácsolandó ebek hason csúsznak az új hatalom lábaihoz, hűséget esküdvé azért, hogy nyomorú ajkuknak legyen mit megszegni a legelső fordulatonál... Ha te a magasból le felé tekintve, uram király, felismernéd a lábaid alatti örvényben lappangó szörnyeket, úgy én, ki közöttük éltem s fajuknak egyike voltam, szinte ismerem őket, s nem követtem el árulást, midőn útálatos táborukat elhagytam."³⁵

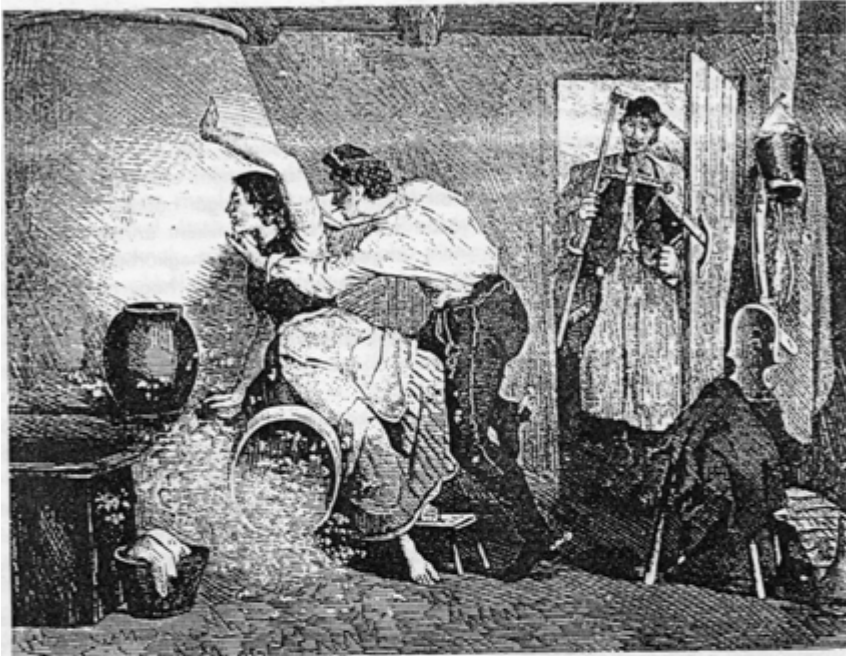
A regény veszélyeire már a megjelenését követő héten Jagicza Lajos bencés tanár Faddi Lajos álnéven figyelmeztetett az Idők Tanújában. "Virághalmi úrnak jelen regénye... nem egyéb, mint egy csodaszülött, mely csakis azért jött a napfényre, hogy sok számtalanokat lelkileg meggyilkoljon; hogy műveltebb hölgyeinkben, kiknek fómulatságuk a regény olvasás, a vallásosságot, mely különben is igen gyöngye lábán áll náluk, a kat. egyház isteni intézményeinek és szolgálóinak kigúnyolása és pellengérré állítása által, végképp előlje."³⁶

A regény megjelenése korszakhatár volt Virághalmi életében. Rövidesen Pestre költözött, hol "sok víg czimborám volt amaz időben... Gyakorta csengtek szerény tanyámon a búbanat lélek harangjai, a rubincsillámú budaival telt poharak; gyakorta temették el egy-egy ábrándosabb költő barátunk világfájdalmát holmi szelídebb mámor sírjába, vidám dalok s kacagtató adomák között."³⁷ A "mérgező kis öregúr", Gyulai Pál által az irodalomból kiszorított, harcos ellenzéki "fiatalabb írók egész körének volt központja vendégszerető házában Virághalmi. Meghívásra nem volt szükség. Úgy is ment mindenki. Neki, az öregebbnek, mindig ifjú és vidám kedélye villanyozta fel a többi, s nem maradtak el soha... A mindennapos... vendégeket jó boránál is erősebben vonzotta kedves egyénisége."³⁸

A társaság igazi törzshelye azonban a Kammon volt, a régi Landerer nyomda helyén megnyílt, Jókai Mórt bálványozó irodalmi kávéház, melynek kedvelt figurái közé tartozott Munkácsy Mihály is. "Miskának az volt a kötelessége, hogy végig hallgassa a mi verseinket, melyekkel halhatatlanságot keresve öltük. Miska nem egyszer szédelgett a rettenetes bombasztoktól."³⁹

"Kovártélyra került a csintalan huszár,
Fáradt is volna tán, de meg éhes is már;
Lóczára pihenne, de a lócza kemény,
Aztán éhségét is rösteli a legény.

De más is van, a mi nem hagyja pihenni,
Szép menyecskét látott a konyhára menni.
Konyhán szép menyecske nem is tréfa dolog,
S a huszár lábhegyen szépen kisompolyog.
...⁴⁰

2., A bekvártélyozott huszár. Munkácsy Mihály rajza

A rendszeres jövedelem nélkül, de ennek ellenére jó anyagi körülmények között élő Virághalmi 1864 kora őszen állandó munka után nézett. Először kedvelt íróbarátja, Reviczky Szevér belga érdekltséggel is rendelkező nemzetgazdasági folyóiratához, az "Anyagi Érdekeink"-hez csatlakozott munkatárs-toborzóként, majd Reviczky párbaj során bekövetkezett halála után az 1863. évi rendkívül gyenge termés miatt ínségbe került országban egy központi magyar földművesi és iparegyesület megalakítására mozgalmat indított Pester Lloyd Gesellschaft kecsegtető ajánlatát fogadta el.

A magyar társadalom termelő köreinek érdekét képviselő, szabadelvű eszmeiséget terjesztő s a német nyelvterület számára a magyar államiságot, kultúrát közvetítő Pester Lloyd szellemével azonosulva Virághalmi feltehetően tagja lett egy titkos közösségnek is, hol valóban átélhette azt, hogy "a gondolkodás, a tudomány főleg az igazság feltalálásának élménye, az ismeret birtoklásának gyönyöre révén vonz... Minél mélyebb összefüggések tárulnak fel előttünk, minél élesebben láthatjuk meg az egységet a különbsőségekben, annál kielégítőbb tudásunk, annál boldogítóbb élményt jelent a kutatóra nézve."⁴¹

Az irodalom és a művészetek iránti fogékonysága, szeretete és a Pester Lloyd határtalan európai lehetőségei Virághalmi más dimenzióba röpitették; egy új, a kor

embere számára felfoghatatlan, névtelensége miatt felelősségre nem vonható, ízlést formáló, sőt diktáló ereje révén a világot manipulálni képes régióba. Ennek első, Magyarország számára igen fontos és hasznos jele az a vállalkozás volt, melynek keretében a magyarságot még mindig "sztytia ősembereknek"⁴² tekintő művelt Európa német nyelvterülete számára a legolvasottabb külföldi íróvá Jókai Mórt tették. A Pester Lloyd számos akkor neves irodalmárt (Ludwig Wechsier, Glatz Edét, Kertbeny Károlyt, Bródy Zsigmondot, Virághalmi Ferencet...) bízott meg a fordítói munkával. (Virághalmi ezen tevékenységéről utódai számára Veigelsberg Leó - Ignotus édesapja - 1882-ben bizonyítványt állított ki, mely azonban mára elveszett.)

Virághalmi pesti évei alatt magánéletében nagy változás történt - "midőn... kaczer villámú szemek szórták öldöklő nyilaikat a lágyra hangolt, óvatlan férfi keble felé".⁴³ Ezen szemek tulajdonosa a Gödöllőtől nem messze lévő Veresegyházon húsvágószéket bérlő református Ubrankovics Dánielnek és a híres protestáns szatmár megyei Melegh család Zsuzsannájának legidősebb, művészetek iránt fogékony leánya, Konstantina volt. Mivel a református család reverzálist nem adott, így háromszori hirdetés után egy katólikus templom sekrestyéjében passiva assistentia mellett keltek egybe. Házasságukból egy fiú, Árpád született, melyet követően Konstantina 1866 tavaszán hosszú szenvedés után meghalt. A gyászoló Virághalmi Győrbe látogatott, hol újabb csapás érte: régi jó ismerőse, Czuczor Gergely ősszel a kolerajárvány áldozata lett. Az óra kisfiának anyát kereső Virághalmi rövidesen újra nősült, feleségül a bajor származású, de a felső-ausztriai Schärding melletti Mayerhofban élő Maria Reiseneggert véve a győr-belvárosi plébániatemplomban. Ez a kedves, szabadelvű hölgyrajongója Virághalmi alaposan meglepte, mivel a férfi az elmúlt évtizedekben megszokta, hogy a nőknek "nincsen lába", legfeljebb kecses cipőcskéjük arra dobogtathatja meg rajongó szívét - így nagy hatással volt rá a Kaméliás hölgy ihlette demimonde genre canaille⁴⁴ boka-mutogató stílusába öltözött, de még szeleburdi biedermeier leányka. Maria azonban Dénes fiuk születése után rövidesen meghalt. Nehéz idők következtek Virághalmi életében. A Pester Lloyd Gesellschaftnál bekövetkezett változások arra késztették, hogy megváltják mind a társaságtól, mind a laptól, s az Ungarischer Lloydhoz csatlakozzék.

Az irodalmi ellenzékhez tartozva újra könyvkiadáshoz készült. Átdolgozta kissé a Győri Közlönyben 1861-ben már folytatásban megjelent önéletrajzi regényét, az "Egy cserepár naplóját"-t. Ezt a művet,⁴⁵ melyet "a romantika mellett az izzó hevület, a rideg valóság és nevetségessé tevő gúny jellemez"⁴⁶ kétéves itáliai kényszerkatonasága alatt is gondosan vezetett naplója alapján írta. Ez az 1945-ben elveszett, több kis füzetből álló, hol tintával, hol ceruzával vezetett naplót már kiadatlan formájában is érdeklődéssel forgatta a cenzúra. "1851-ben... Olaszhonból Illírián keresztül hazafelé... utaztunkkor minden iratom Bécsben maradt s csak másfél hónap múlva kaptam vissza naplómat, melyből azonban három rajz... hiányzott."⁴⁷

Így Warafka rendőrfőnök és a pesti cenzúrahivatal, ismerve a magánnaplóból a megtörtént eseményeket, valamint Virághalmi stílusát, rögvest intézkedett. "Kedves barátom Kari! ... Cserepáromat a múlt héten 600 példányban elégették a policzián. Nád praenumerálva levén nálam reá, iparkodni fogok bárhol is egy példányt szerezni s azt neki megküldeni... Őszinte barátod Virághalmi"⁴⁸

Úkapám, ha súlyos csapódás, vagy csapás érte, mindig szeretett városába, Győrbe utazott, hogy itt régen látott barátaival hajnalig tartó borozásba, anekdotázásba fájtsa bánatát. Most is így történt. Győr azonban az 1867-es megyei választások lázában égett - a vidám barátok rábeszélésére Virághalmi (ki ettől kezdve nevét mindig y-nal írta) jelöltette magát. Az eredmény a következő volt: az alispán Szabó Kálmán és Gyapay Dénes, a fájegyző Kiss Sándor, az aljegyzők Enessey Kálmán, Virághalmi

Ferenc és Bodrogyi Gyula, a levéltárnok pedig Ráth Károly lett. "A megye többi kitűnőségei, a Matkovichok, Bezerédiék, Lippay Sándor, a régi táblabírói kar kitűnő veteránjai annyira tipikus alakok, hogy ránk maradt egykorú jellemzéseikből alig lehet bármi csekély egyéni vonást megkülönböztetni. Innen van az, hogy csak a tárgy új; de a hang ugyanaz, a mely az 1848 előtti megyegyűléseinken uralkodott. Csak a fiatalok érdeklődése csappant meg, a kik annyira tüntettek távollétükkal, hogy szabályrendeleteket kellett alkotni és eszközökről gondoskodni, hogy a megyegyűléseket szorgalmasabban látogassák."⁴⁹

Virághalmyt részben eme megyei semmittevés, részben a kiegyezés eredményeként létrejött közös hadsereg iránt érzett balközepes ellenszenv, valamint Erzsébet királyné és az uralkodó iránt érzett hűb - mivel ők a koronázásuk alkalmával a magyar nemzetől kapott százezer aranyat a honvédek segélyezésére felajánlották -, arra készítette, hogy 1867. július elején "leköszönését jelentvén ki"⁵⁰ át lépjen a honvédséghez. Először a felosztott helytartótanács két katonai ügyosztálya helyett felállított ideiglenes jellegű Honvédelmi Minisztériumban dolgozott tisztviselői munkakörben, majd a honvédségi törvény 1868. decemberi szentesítése után az 1. sz. Pesti honvédszázalóhoz került gyalogsági I. osztályú századosként. A IX. fizetési osztályba tartozó tisztek éves zsoldja 1200 forint volt, Virághalmy tehát anyagilag - az előző évekhez képest rosszabbul járt. Szabadságolt állományban lévén régi "polgári foglalatossága" után nézett. "A pesti népkör szombati estélyén jó hangulatba hozta a közönséget Virághalmy Ferenc Huszár-Legendája, melyet a szerző maga olvasott fel... Ez az egyik legkedélyesebb műve Virághalmynek... A felolvasások után szokás szerint rögtönzött tánc következett, melynek csak a reggel vetett véget."⁵¹

Pädörgette is tánc közben Virághalmy pedróval bekenő nagy bajuszát fiatal felesége oldalán. Irma, a krisztinavárosi Városmajor utcában lakást bérlő Reischer Aurél gimnáziumi tanárnak ambíciózus leánya, egy volt a balközephez tartozó fiatal, szép s elegáns nő közül. A balközep "rendelkezett a legfényesebb salonokkal, az ... vett részt s tartotta fenn és istápolta mindazt, a mi élénkséget, fényt, bájt és könnyűséget kölcsönözvén a társas életnek, pártpolitikánknak s céljainknak egyszersmind fő segéd-eszköze gyanánt használtatott ki. E... tagadhatatlanul kellemes s a fiatalokra szédítőleg ható életmód... a mely dicsőségteljes, éppen oly költségesnek bizonyult."⁵²

Virághalmy Ferenc kedvelte ezt a társaságot, csodálta Irmát s védte őt. "Sokaktól hallám már és sokszor e szavakat: a nő ne avatkozzék politikába... De éppen a nőnek háziköre az, hol ha józan politikai elvekkel, s a közügy helyes elfogulatlan ismeretével s felfogásával bír, ez utóbbinak többet használhat, mint egy egész serege ama száj-hősöknek, kik életükkel szemtelenül hazudtolják meg zengzetes nagy szavaikat."⁵³

1870 februárjában nagy viták zajlottak a vallás és közoktatási minisztérium költségvetéséről. A képviselők nagy része (köztük Jókai Mór is) bírálta a kormánynak egyes, a magyarországi zsidóságot érintő lépéseit, s a teljes vallásszabadság mellett tették le voksukat. "Ovatia a szabad eszmének! Szerdán este hét óra tájon több ezerre menő néptömeg indult a (pesti) István térről a belváros felé. Elöl harsogó zene, két sorban égő fátyla, középett zászlók, polgári küzdelmek emlékei, s köröskörül lelkesült nép... A visszatartatlan rokonérzet hangos nyilvánulásainak Horn Ede nem állíthatván ellent, egy küldöttség hívására megjelent a tömeg közt, melynek nevében Virághalmy Ferenc emelt szót a szabadelvűek köszönetét fejezve ki eseménydús működéséért a lelkiismereti és sajtószabadság érdekében... Innen a menet a Barátok terére vonult, hol a baloldali körből odahívott Jókai Mór az Athenaeum kapujában Virághalmy Ferencz üdvözölte, melyre Jókai a következő beszéddel válaszolt:... Nekem bizonyára éppen olyan kevés közöm van ahhoz, hogy mit határozott a pesti izraelita congressus, mint ahhoz, hogy

Rómában nyolcszáz bíboros ember mint csinál egy emberből Istent, mert hiheti miattam mindenki, amit akar; mind addig, míg a mászt hívőkre azt nem kiáltja "anathema esto!" mert akkor állok az anathema elé a szónak és tollnak minden fegyverével...⁵⁴

Sajnos Jókainak mind ebből a beszédéből, mind parlamenti felszólalásából kiderült, hogy "valójában nem ismerte a helyzetet"⁵⁵. A VKM költségvetési vitájában kipattanó igen kényes részletkérdésben nem a lelkiismereti szabadság volt a lényeg (bár annak ügyében készített törvényjavaslatot is előrevetítette), hanem az, hogy az orthodox zsidók azért támogatták a közös iskolákat, hogy az iskolafenntartás költségeitől megszabadulva "annál ellenőrizhetetlenebbül burjánzottassák vallástanfolyam címén a zúgiskolákat (chédereket), holott a kongresszusi községek a legnagyobb áldozatokat hozták azért, hogy az állam iskolafenntartási terhén könnyítsenek... s olyan felekezeti életre neveljék a zsidó ifjúságot, mely a magyar nemzeti kultúrán alapul."⁵⁶ Jókai tehát éppen az ellen az egyik magyarországi zsidó vezető réteg ellen fordult, melynek komoly asszimilációs igényét nyilvánította ki Wahrmann Mór az országgyűlésben - abban a helyzetben, mikor a magyar kultúra, a magyar hagyomány és a magyar nyelv terjesztéséért egyre többen emeltek szót. Virághalmy felismerte ezt, s szakítván eddigi politikai nézeteivel, Jókai körével 1871 júliusában a Városliget melletti Amerika vendéglőben a Terstyánszky ezredest búcsúztató törzs- s főtiszteket rábírta, hogy mindannyian írják alá az általa megfogalmazott, "a magyar nyelv terjesztésére vonatkozó nyilatkozatot: erkölcsi kötelezettséget vállalván arra nézve az aláírók, hogy bárhol és bárminő alkalommal e városban és e hazában a magyar nyelvnek fog előnyt adni és csak azokhoz fog idegen nyelven szólani, aki - külföldi lévén - anyanyelvünket nem érti."⁵⁷

A született német katólikus Virághalmy, ki "magyarországiságával" először a bencés gimnáziumi környezetben találkozott, sőt mondhatni itt tanult meg igazán magyarul, magánbeszélgetésekben, iskolai kiruccanásokban 1848/49 harcaiban felismerte, hogy a haza, Magyarország mindig felette kell, hogy álljon egyes kisebb-nagyobb politikai csoportok pillanatnyi érdekeinél. Erről nem tudta meggyőzni fitos arrú feleségét, ezért útjaik a kis Aranka megszületése után csendben elváltak.

1871-ben Virághalmyt a budai Vár Bécsikapu utcájában lévő Honvédelmi Minisztérium elnöki osztály tisztán katonai I. csoportjának első osztályára vezényelték. Itt ment végig "minden, a honvédség harcképességére, gyors mozgósítására és meneteire vonatkozó rendelkezés. Az országnak védállapotba való helyezése körüli hatályos intézkedés illetőleg közreműködés."⁵⁸ Hatáskörükbe tartozott még a VKM I. ügyosztályával együttműködve a tábori lelkészet honvédségi része, valamint az összes hadgyakorlat. A Honvédelmi Minisztérium átszervezése után 1873-ban Virághalmy áthelyezését kérte az Észak-pozsonyi 57. honvédszázalajhoz, melynek állomáshelye Nagy-Szombatban volt. Az itt eltöltött mintegy másfél év után kérvényezte a nyugdíjazását, hogy végleg szeretett Dunántúljára költözhessen.

A Somló-hegy jenei oldalában, Tüskevártól nem messze vásárolt egy kétszintes, lakoszobákkal, konyhával ellátott új prészházat, mely alatt kő dongaboltíves nagy pince húzódott a ház mögötti új telepítésű szőllei alá. Ez a környezet, a csend, a közelben lévő lepusztult, hajdan remekmű barokk pálos templom, a - Mikszáthot pápai tiarára emlékeztető - Somló sziklaormára nehezedő várron; mind Virághalmy gondolatait tükrözte vissza.

"Egykor lóngokat vetettél
Somlóhegy, most vesztegelsz
És kiégett kőveiden
Szólfürtöket nevelsz" ⁵⁹

Virághalmyt a háta mögött hagyott, eszméit leromboló, addig soha nem tapasztalt gyorsasággal fejlődésnek induló nagyvárosok és az édesbús somlai csend ellentéte újra írásra ihlette. "Élő hazugságok" c. regényének⁶⁰ kiadásához olykor-olykor Gyórré kellett utaznia. Ilyenkor százasodi egyenruhában, karddal s "szelídített tyúkjával sétálgatott a városban. A tyúk "szárnyas kutya"-ként kísérte, s ha valakivel megállt gazdája beszélgetni, békésen kapirgálni kezdett körülötte. Ha elmaradt a buzgó tevékenysége közben, gazdája füttyszavára repesve futott utána."⁶¹

1875 nyarán Virághalmy hosszabb látogatásra indult régi jó bencés ismerőséhez, Hallósy Jusztinián celldömölki apáthoz. Az egyháztól utolsó éveiben eltávolodott, de most hitével ismét kibékült hajdani papnövendék a szerzetesek zsolozsmáiban részt véve sokat beszélgetett az apát úrral. Ekkor következett be 49 éves korában váratlan halála, melynek oka a helyi plébánia halotti anyakönyvében olvasható bejegyzés szerint vízkór - azaz feltehetően szívelégtelenség következtében fellépő tünet, az ödéma.

VIRÁGHALMI FERENC MŰVEINEK BIBLIOGRÁFIÁJA

- Aranyos házasság (Elbeszélés)
GYK 1860/87-91, 93-98.
- Árnyképek a francia forradalomból (Történelmi elbeszélés)
GYK 1860/9-13.
- A bekvártélyozott huszár (Vers)
MSNV 1868/33. pp.391-392.
- Egy bretagnei nemes kalandjai a Philippini szigeteken Dumas Sándortól.
Pest, Emich Gusztáv, 1856. I-II. 204, 195 pp. /Fordítás franciából, név nélkül/
DB 1856/17 pp.202-204.
- Egy cserepór naplója (Regény)
GYK 1861/1-18, 20-22, 27, 29, 31, 33, 35, 39, 53-55, 57, 61-62, 65, 67.
Pest, 1866, Khór és Wein (1 köt.)
Budapest, 1876, Aigner Lajos (1 köt.)
- Egy éj a börtönországon (Társadalmi elbeszélés)
DCS 1856/9-10.
- Egy éj a vaspályán (Elbeszélés)
DB 1858/20. 231-233.
- Egy halott saját elbeszélései (Novella)
HF 1856/250-252.
- Egy katona naplójából (Társadalmi elbeszélés)
DB (Bariték) 1856/7, 9, 16, 18.
- Egy kivándorlott naplója (Regény)
GYK 1857/8-15, 1858/2-12.
- Egy pezsgőpalaczk dugasza (Elbeszélés)
NV 1859/17. 259-262.
- Egy sokadalom élményei (Életkép)
NK 1858/19. 294-298.
- Egy szívtelen nő (H. Kock regényének fordítása franciából Csukássy Józseffel közösen)
(Megjelenés helye ismeretlen)
- Élő hazugságok (Társadalmi regény)
Kéziratban, elveszett (2 köt.)

- A fegyverkovács (Regény)
GYK 1858/52-101.
Győr, 1859, Sauerwein Géza (1 köt.)
- Felső vasvármegyei képek (Utirajzok)
VU 1859/2-4, 6-9.
- Fodor vitéz (Vers)
VU 1864/43. p.450.
- A három jóbarát (Vers)
VU 1858/26. p.302.
- Háromdob-utcai szerelem (Elbeszélés)
GYK 1865/56, 58-61, 63-64, 67-70, 72-73, 76-78.
- Himfi (Ballada)
GYK 1858/33. 129-131.
- Huszár-legenda a majlandi DUOMO-ról (Verses elbeszélés)
VU 1856/49. p.427.
- Il Passatore (Elbeszélés)
GYK 1862/13-16.
KV 1869/9-10.
- Izmail aga (Mutatvány a Törökvilág Győrben c. regényéből)
GYK 1859/66-67.
- A király védenczei (Történeti regény)
Győr, 1862, Sauerwein Géza (2 köt.)
- Levelek a Bakonyból (Elbeszélés)
VSV 1858/8 122-124.
- Ladoyszka dala (Versfordítás lengyelből)
NV 1859/21 pp.338-339.
- Mari, a szép szatócsné (Elbeszélés)
(Megjelenés helye ismeretlen)
- Május 21. (Társadalmi elbeszélés)
MSNV 1870/26. p.302.
- Nagy Frigyes szökési tervei (Elbeszélés)
GYK 1859/90-92.
- Rostás Pál (Vers)
VU 1857/9. p.72.
- Rostás Pál emléke (Visszaemlékezés)
VU 1857/16. 135-136.
- Scott Walter életéből (Értekezés)
DB 1856/45. 539-540.
- Templom-szenteléskor (Vers)
VU 1857/47. p.506.
- A timany. Egy újonnan felfedezett érczről (Értekezés)
GYK 1858/23-24.
- Timany. Új találmányok. (Értekezés)
Emich Gusztáv Magyar- és Erdélyországi Nagy Képes Naptára 1860. szökő Évre.
(Szerk. Vahot Imre) Pest, 1860.36-37.
- A tiszteletes úr leánya (Elbeszélés)
GYK 1859/8-26.
- A titokteljes angol csaltavak (Értekezés angol szakirodalom alapján)
Lapok a Lovászat és Vadászat köréből 1857/10. pp.161-165.

Törökvilág Győrben (Történeti regény)
Győr, 1859, Sauervein Géza (2 köt.)

Rövid karcolatok az Üstökösben név nélkül az 1850-es évek végétől. Külföldi (főleg német) lapokban ismertette a magyar irodalmat. Jókai Mór néhány művét németre lefordította.

Jegyzetek

1. LÁM Frigyes 1927, 14.
2. NÁDASDY Lajos 1977, 167.
3. MATR. Bapt. X.149, 330. (Minden Virághalmiról szóló irodalom /kivéve Nádasdy Lajos tanulmányát/ születési évszámát tévesen közli.)
4. RÓNAY Jácint I, 21.
5. VIRÁGHALMI Ferenc 1859, 7.
6. GYULAI Rudolf 1896, 18.
7. ACSAY Ferenc 1901, 479-480.
8. RÓNAY Jácint I, 17.
9. EH 1848/337, 187.
10. I.m. 189.
11. GAL István 1948, 29. (Nucsecz József Eduard ötévi novíciuskodás után állt be honvédtüzérnek. Az idézet a rendfőnököknek írt 1851-es könyörgő leveléből való.)
12. U.o.
13. SZINNYEI József 1887, 222.
14. VIRÁGHALMI Ferenc 1876, 26-27.
15. Természetesen az eredeti naplót már nem ismerhettem. Ez az idézet a naplója alapján írt "Egy cserepár naplója" c. regényének posztumusz kiadásából van, melyben két éves itáliai kényszerkatonaságot rajzolja elénk.
16. "Cserepár, fn.: Gúnyos nevek az austria örökös tartománybeli gyalogoknak, kik egykoron fehér nadrágon fekete harisnyát viseltek. A viselet megszűnván, a név is elavul. Ugyanaz a szerb tsarapár szóval, mert tsarapa szerbül am. harisnya" (CZUCZOR Gergely - FOGARASI János 1862, 961.)
17. VIRÁGHALMI Ferenc 1876, 71.
18. VIRÁGHALMI Ferenc 1856, 427.
19. VIRÁGHALMI Ferenc 1876, 125-126, 128, 135.
20. I.m. 150-151.
21. VIRÁGHALMI Ferenc 1858, 123.
22. Minden Virághalmiról szóló irodalom 1848 márciusára teszi névmagyarosítását. Ebben az esetben viszont az Officiers Standes Listen is Virághalmiként említette volna. További cáfolatul szolgál Virághalmi személyi anyagának (Régi AKVI HM. Lt.) fejléce, miszerint "Virághalmi Ferenc (1851-ig Blumentritt)".
Ez a névmagyarosítás önkényes volt, s a család a továbbiakban sem foglalkozott azzal, hogy törvényesítse. Országos hírű íróként pedig, mikor első fia megszületett, őt már Virághalmi Arpádnak anyakönyvezték. Így fordulhatott elő, hogy egy pécsi iparos 1884-ben nevét Majlinger Ferenc Gyuláról a BM 68868-84 szám alatt törvényesen Virághalmira változtassa. (Századunk névváltoztatásai.)
Többször hibásan jelenik meg családunk nevében az "I" illetve az "Y". Űkapám nevét 1851 és 1867 között "I"-vel írta, majd a kiegészítés után kezdte csak "Y"-nal írni. Családunk egyik ága az "Y"-os, másik, a győri ága pedig az "I"-s névfórmát vitte tovább, az űkapámról viszont - mivel írni tevékenysége főleg 1867 előttre tevődik - íróként csakis VIRÁGHALMI-ként beszélhetünk.
23. VIRÁGHALMI Ferenc 1858/2, 89-90.
24. BH 1859, 3.
25. NÁDASDY Lajos kézirata, 42.
26. VIRÁGHALMI Ferenc 1859/2, 2.
27. I.m. 5-6.
28. GyK 1860, 387.
29. I.m. 1860, 395.
30. I.m. 1861, 4.
31. CSUKÁSSI József 1861, 90.
32. GyK 1861, 39.
33. VIRÁGHALMI Ferenc 1862/I, 6-7.
34. I.m./I. 163.
35. I.m./II. 201-202.
36. JAGICZA Lajos László 1862, 658.

37. VIRÁGHALMI Ferenc 1865, 243.
38. PH 1880/191, 5.
39. ÁBRÁNYI Kornél 1885, 389.
40. VIRÁGHALMI Ferenc 1868, 391. (Virághalminak ezt a versét Munkácsy Mihály illusztrálta a MSNV-ban.)
41. WENINGER Antal 1946, 2-3.
42. JÓKAI Mór -, 1.
43. VIRÁGHALMI Ferenc 1864, 362.
44. F. DÓZSA Katalin -, 142.
45. "Virághalmi Ferenc, kit... közlegényül soroztak be az osztrák seregbe, ottani keserves élményeit..., hogy ne legyen olyan bántó, regényalakban írta meg... Virághalmi a magyar cserepárok életét az osztrák provinciákban s az ottani lakosság gyűlöletét az osztrákok iránt, a gyáva főlebbvalók aljas bántó módját a kényükre kiszolgáltatót hőssé szembem megragadó színekkel festi s műve ezért történelmi forrásként használható, dacára műfajának." KACZIÁNY Géza 1917, 29-30.
46. NÁDASDY Lajos 1977, 169.
47. VIRÁGHALMI Ferenc 1857, 135.
48. M. Irod. Lev. 4° 163/II. MTA Kézirattár (Virághalmi Ferenc Ráth Károlynak írott leveléből részlet)
49. BOROVSZKY Samu -, 407.
50. GyK 1867, 210.
51. A Hon 1870/42, 2R.
52. PODMANICZKY Frigyes 1888/III, 331.
53. VIRÁGHALMI Ferenc 1876, 126.
54. A Hon 1870/44, 1E
55. VENETIANER Lajos 1986, 299.
56. U.o.
57. MÓRJCZ Pál 1928, 52.
58. ASBÓTH János 1873, 24.
59. NÉMETH József 1938, 58. (Idézet Szűcs Dániel /1886-ban meghalt veszprémi református lelkész/ Somlóhegy c. verséből)
60. A kétkötetes regény már nem jelent meg, s kézirata is elveszett 1945-ben.
61. NÁDASDY Lajos 1977, 171.

Irodalom

ÁBRÁNYI Kornél 1885	Munkácsy Mihályról. Magyar Salon, 387-391.
ACSAY Ferenc 1901	A győri kath. főgimnázium története 1626-1900. Győr.
ASBÓTH János 1873	A magy. kir. honvédelmi ministerium működése 1867-1872. Budapest
BOROVSZKY Samu 1910	Magyarország Vármegyei és Városai. Győr vármegye. Budapest
CZUCZOR Gergely - FOGARASI János 1862	A Magyar Nyelv Szótára. I. Pest
CSUKÁSSI József 1861	A ménfői honvéd-ünnepély. Győri Közlöny, 90.
F. DÓZSA Katalin	A női divat változásai 1850-1895 között. Folia Historica 6. 79-159.
GÁL István 1948	A piaristák részvétele a szabadságharcban 1848-49. A magyar kegyes tanítárend Budapesti r.k. kollégiumának Évkönyve az 1947-48. iskolai évről. Budapest, 15-37.
GYULAI Rudalf 1896	A komáromi benediktinus gimnázium és társház története. Komárom.
JAGICZA Lajos László 1862	Egy történelmi regényféle. Idők Tanuja, 658, 662-663.
JÓKAI Mór	Miért nem ismerik az én nevemet a külföldön? OSZK Kézirattár, Anal. lit. 2693.
KACZIÁNY Géza 1917	A magyar mémoires-irodalom 1848-tól 1914-ig. Budapest
LÁM Frigyes 1927	Virághalmi Ferenc. Győr

MÓRICZ Pál 1928	A magyar királyi honvéd 1868-1918. Budapest
NÁDASDY Lajos 1977	Tollal és karddal a hazáért. Vigilia, 167-171. Pápa színházi élete és kőszínházának története (1817-1931).
NÉMETH József 1938	Somló. Devecser
PODMANICZKY Frigyes 1888	Napló-Töredékek. Budapest
RÓNAY Jácint SZINNYEI József 1887	Napló-töredék. Hetven év reményei és csalódásai. Pozsony
VENETIANER Lajos 1986	Komárom 1848-49-ben (Napló-jegyzetek). Budapest
VIRÁGHALMI Ferenc 1856	A magyar zsidóság története különös tekintettel gazdasági és művelődési fejlődésére a XIX. században. Budapest
1857	Husár-legenda a majlandi DUOMO-ról. Vasárnapi Újság, 427. Rostás Pál emléke. Vasárnapi Újság, 135-136.
1858/1	Levelek a Bakonyból. Vadász- és Versenylap, 122-124.
1858/2	A timany. Egy újjannan felfedezett érczről. Győri Közlöny, 89-90, 95.
1859/1	A fegyverkovács. Győr
1859/2	Törökvilág Győrben. Győr
1862	A király védeneczei. Győr
1864	Levelezés. Győri Közlöny, 318, 325-326, 338, 341-342, 362, 369.
1865	Háromdobutcai szerelem. Győri Közlöny, 56, 58-61, 63-64, 67-70, 72-73, 76-78.
1868	A bekvártélyozott husár. Magyarország és a Nagyvilág, 391-392.
1876	Egy cserepár naplója. Budapest
WENINGER Antal 1946	A szabadkőműves jelképek lélektani jelentősége. Budapest

Rövidítések:

BH	BUDAPESTI HIRLAP
DB	DÉLIBÁB
DCS	DIVATCSARNOK
EH	ERDÉLYI HIRADÓ
GYK	GYŐRI KÖZLÖNY
HF	HÖLGYFUTÁR
KU	KÉPES UJSÁG
MSNV	MAGYARORSZÁG ÉS A NAGYVILÁG
NK	NAPKELET
NV	NÓVILÁG
PH	PESTI HIRLAP
VSVL	VADÁSZ- ÉS VERSENYLAP
VU	VASÁRNAPI UJSÁG